

A keleti keresztény temetkezési rítus X. századi sírleleteinkben

A bizánci, keleti kereszténység már a honfoglalás előtt szerepet játszott a magyar nép életében, egyrészt megismerték a keresztény vallás tanait, másrészt feltételezhető, hogy a térítők eredményeket is érthettek el, történtek keresztelések, melyekről azonban nincsenek biztos adataink.¹

Az első keresztelésekről csak a honfoglalás utáni időszakból, a X. század közepéről van biztos információnk, mikor a 943-ban kötött, majd későbbiekben meghosszabbított bizánci-magyar béke ideje alatt több törzsfő, törzsszövetségi méltóság is megkeresztelkedett Konstantinápolyban. Előbb Bulcsú karkha (horka) és vélhetően Termacsu, az Árpád-fi 945–946-ban, majd Gyula 950 táján, akivel együtt érkezett magyar földre Hierotheosz, a konstantinápolyi patriarcha, Theophylaktos által Turкия püspökévé szentelt szerzetes. Ezzel megindult, megindulhatott a megkeresztelkedett méltóságok területein a térítés, melyről mind VII. Bíborbanszületett Konstantin császár műve,² mind Ioannés Skylitzés krónikája,³ valamint Skylitzés nyomán Ioannés Zonaras is tudósít.⁴

Ezenek felül természetesen számolni lehet a korábban megkeresztelkedettekkel,⁵ a kavarak (kabarok) közt is nagyobb számban feltételeznek keleti rítusú keresztényeket, és számolni kell a kontinuitással is, azaz a régebben itt élő és honfoglalást megért népek – szlávok, avarok, bolgárok – közt a keresztény népséggel,⁶ valamint a keleti és nyugati kalandozások következtében behurcolt keresztény hadifoglyok.⁷

¹ MORAVCSIK GYULA: A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. MTA: Budapest 1938. (továbbiakban: MORAVCSIK 1938.) 171–212.; VÁCZY PÉTER: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. MTA: Budapest 1938. 213–265.; SZEGFÜ LÁSZLÓ: Gondolatok a Kárpát-medence IX–XI. századi kereszténységéről. In: *Honfoglalási emléknapok. Belvedere Meridionale kiskönyvtár 9*. Szerk. JANCSÁK CSABA – KÓSA KINGA – NAGY TAMÁS – NYULASSY ÁGNES. Szeged 1996. 40–45.; H. TÓTH IMRE: Adalékok a korai magyar-szláv egyházi és kulturális kapcsolatok kérdéséhez. In: *Fejezetek a régebbi magyar történelemből* I. Szerk. MAKK FERENC. Budapest 1981. (továbbiakban: H. TÓTH 1981.) 55–71.; H. TÓTH IMRE: A magyarság korai kapcsolatai az orthodox szlávokkal. In: *Az orthodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szerk. H. TÓTH IMRE. Szeged 1995. (továbbiakban: H. TÓTH 1995.) 27–35.; H. TÓTH IMRE: Magyar-szláv kapcsolatok a 9–11. században. In: *Partes Populorum Minores Alienigenae* 6 (2000) (továbbiakban: H. TÓTH 2000.) 11–41.

² MORAVCSIK GYULA: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest 1984. (továbbiakban: MORAVCSIK 1984.) 49.; A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged 1995. (továbbiakban: HKÍF) 132.; A magyarok elődeiről és a honfoglalásról: kortársak és krónikások híradásai. Szerk. GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest 1958. 122.

³ MORAVCSIK 1984. 85–86.; HKÍF 152–153.

⁴ MORAVCSIK 1984. 100.

⁵ MORAVCSIK 1938. 210–211.

⁶ ALFÖLDI ANDRÁS: A kereszténység nyomai Pannóniában a népvándorlás korában. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. MTA: Budapest 1938. 149–170.; OLAJOS TERÉZIA: A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt. In: *Árpád*

A keleti rítusú kereszténység jelenléte a Kárpát-medencében a források alapján ismert, földrajzi lokalizálása azonban problémát okoz. Az írott források alapján nem lehet meghatározni, hol terültek el Bulcsú, Gyula törzsének területei, ahol a térítés megindult, s ugyanígy nem ismert a kavar törzs(ek) területe sem. Számos teóriát fogalmaztak mag a kutatók, melyek ismertetésétől most eltekintenek. A vélemények közötti nagy különbségeket illusztrálандó két történész nézetét ismertetem az alábbiakban. **Kristó Gyula** szerint az írott forrásokból ismert kalandozások adataiból levonható orientációt is felhasználva a gyulák törzsterülete Északnyugat-Erdélyben – Szatmár, Közép- és Belső-Szolnok, Kraszna, Kolozs és Doboka megyékben – volt, a horkák (kharkha, harka) törzs, azaz Bulcsú territórium a szerémi-alkói Dunaszakasz és a Dráva vidékén, esetleg a mai Bánát egy részében volt, a kavaroakat Mátra hegység környékére – Heves és Nógrád megyék területére – lokalizálta, a bolgár származású Glad és utódja, Ajtony területeit a Maros-Körös köze, az Al-Duna és az Erdélyi Középhegység által közrezárt területre helyezte.⁸ **Györffy György** a törzsfők neveinek és a településneveknek az egyeztetése alapján a gyulákat Erdélybe és a Tisza-vidékre, a horkák törzsét ugyancsak a Tisza-vidékre, míg a kavar törzseket a Nyitra és a Bihar környékére, a Nyírségbe helyezte el.⁹

E két szakember igen eltérő véleménye mutatja, hogy az írott források adta lehetőségek nem tudnak kellő információt szolgáltatni a lokalizáláshoz, így segítségükkel nehéz megállapítani, mely területek jöhetnek szóba a keleti kereszténység vizsgálata szempontjából.

A X. században a források alapján tudjuk, hogy a magyarok mind a bizánciakkal, mind a bolgárokkal intenzív politikai-diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatban is álltak.¹⁰

A DAI 13. és 40. caputja alapján ismert, hogy a teljes magyar törzsszövetség szállásföldje a Dunától keletre elhelyezkedő síkvidékeken terült el, így a magyarok közt korai keresztény térítések is csak itt feltételezhetők, a többi, a magyarság ha-

előtt és után. Szerk. KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC. Szeged 1996. 9–20.; H. TÓTH 1981. 55–71.; H. TÓTH 1995. 27–35.; H. TÓTH 2000. 15–16., 25–26.; ERDÉLYI ISTVÁN: A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt. Budapest 1980. 25–31.; ERDÉLYI ISTVÁN: A Bajkáltól a Balatonig: Régészeti adatok a töröknyelvű népek történetéhez. Budapest 1997. 29–35., 61–70., 95–96.

⁷ MORAVCSIK 1984. 85–86.; Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged 1999. 25.

⁸ KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest 1980. (továbbiakban: KRISTÓ 1980.) 448–464.

⁹ GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Budapest 1983.² 34.

¹⁰ A *De administrando imperio* (=DAI) és a *Povest vremeny' h let* (azaz Orosz évkönyvek, =PVL) leírásai. Mesterházy Károly a bizánci és balkáni leletanyag alapján határozta meg a politikai-diplomáciai és kereskedelmi útvonalat, a vezéri szállásterületet pedig tarsolylemez, vezéri sírok és leletanyagai alapján lokalizálta Révész László. MESTERHÁZY KÁROLY: Régészeti adatok Magyarországon 10–11. századi kereskedelméhez. In: *Századok* 127 (1993) 450–468.; RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Vezéri sírok a Felső-Tisza-vidéken. In: *Honfoglalás és régészet.* Szerk. Kovács László. Budapest 1994. 139–150. p.; MAKK FERENC: Turkia egész szállásterülete. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 117 (2003) (továbbiakban: MAKK 2003.) 13.

talmi territóriumát képező területeken csupán a más népesség kereszténységének nyomai találhatóak meg.¹¹ A X. század közepétől megváltozik, a szállásterület és a hatalmi szféra fokozatosan egybeesik, így Hierotheosz tevékenységi területe már a Kárpát-medence teljes területén belül keresendő.

A keleti rítusú kereszténység jelenlétének, szerepének közelebbi meghatározásához a fentebbiek következtében a régészeti leletekhez fordulni, ezzel kapcsolatban a temetkezések rítusa nyújthat lehetőséget. A Kárpát-medencén belüli temetkezésekben a biztosan keleti keresztény rítus meghatározásához az egykor az ortodoxiához tartozó egyházi intézmények (monostorok, templomok) temetőiben tett megfigyelések nyújthatnának támpontot, mint pl. a szávaszentdemeteri,¹² a veszprémvölgyi, a dunapentelei, a Tihany-oroszkői és a visegrádi monostorok szerzeteseinek temetkezései. Azonban épp ezen intézmények esetében a régészet nem tud forrást szolgáltatni számunkra, mivel e helyek feltárásai részlegesek, így nincs támpontként szolgáló adatunk.

A keleti rítusú kereszténységnél az ókeresztény kortól napjainkig megfigyelhető a szigorú, hagyományokhoz való ragaszkodás, azoknak tisztelete. Ez a hagyománytisztelet, a szokások megtartása megnyilvánul a temetkezések rítusában is: abban, ahogy az elhunytat elhelyezik örök nyugvóhelyére. Ez a rítus a karok bizonyos helyzetét, néhány kéztartási formát jelent. A temetkezés ezen módját, ahogy elhelyezik nyugalomra halottaikat, mind korabeli forrás, mind a görög-keletiek temetkezéséről szóló néprajzi adatok megemlíti. Egy XIII. századi kútfő a római egyháztól való szembetűnő megkülönböztető jellegként tartja számon a kar(ok) helyzetét: „40. Amikor a rómaiak eltemetnek egy halottat, nem teszik a kezeit kereszt alakban, hanem kinyújtják a test hosszában és betömik viasszal az érzékszerveit...”¹³

Živka Važarova a bolgár temetők vizsgálata alapján¹⁴ azon megállapításra jutott, miszerint minden, a pogány-kori bolgár temetkezésekben megfigyelt kéztartástól eltérő kéztartás a (keleti) kereszténységgel hozható kapcsolatba, úgymint: a.) mellre helyezett egyik vagy mindkét kéz; az utóbbinál általában a kezek keresztelik egymást, ritkábban az alkarok (*1.b kép*); b.) a mell alsó szélén összefont karok, azaz karba tett kéz (*1.c kép*); az alkarcsontokat az ágyékcsigolyák felett szoros párhuzamban találjuk; c.) ágyékcsigolyák vagy a keresztcsont felett kereszt alakban fektetett kezek; ritkán a kezeket egymás mellett vagy félig egymáson találjuk (*1.d kép*); d.) felemelt kezek, másként vállhoz visszahajlított alkarok és a kezek kitérve helyezkednek el, ún. orans

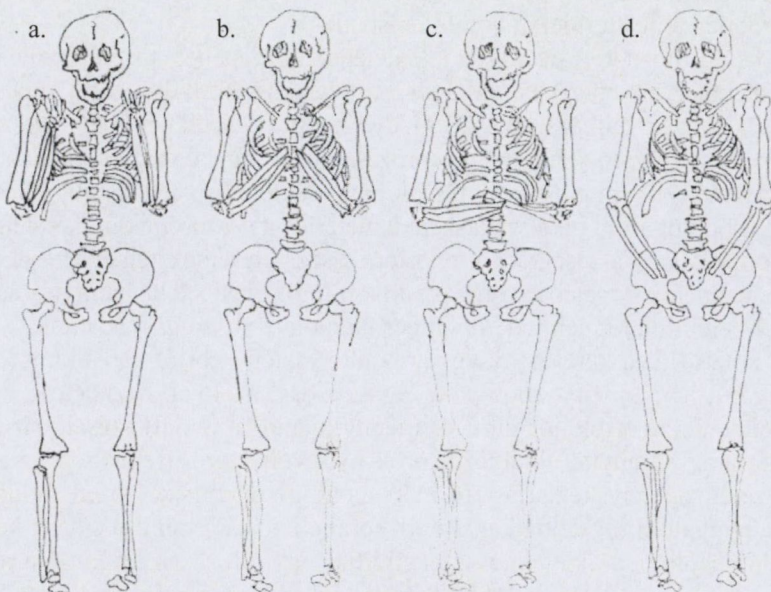
¹¹ Makk Ferenc vezette le, hogy a X. század első felében a magyar törzsszövetség szállásterülete és hatalmi zónája nem esett egybe. MAKK 2003. 3–14.; KESZI TAMÁS: Hozzászólás a korai magyar fejlődési központ kérdéséhez. In: *Századok* 135 (2001) 489–491.

¹² Régen: Sirmium, ma: Sremska Mitrovica, Szerbia.

¹³ DARROUZES, JEAN: Le mémoire de Constantine Stilbès contre les Latins. In: *Revue Études Byzantines* 21 (1963) 71.; SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben. In: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 23 (1983) (továbbiakban: SZABÓ 1983.) 84.

¹⁴ IX–XI. századi bulgáriai temetkezésekből származnak a megfigyelések, melyeket Ž. N. Važarova és D. I. Dimitrov tettek. A XI–XIII. századi keleti szláv és oszét temetkezések kéztartásai is megegyeznek a fenti négy kéztartással. VAŽAROVA, ŽIVKA: Slavjani i prabalgari po dannu na nekropolite ot I–XI. v. na territorijata na Balgarija. Szofia 1976.; SZABÓ 1983. 84.

kéztartás (*1.a kép*),¹⁵ illetve ennek változata a vállhoz visszahajlított egyik kar, míg a másik nyújtott, mellkasra hajlítva vagy derékszögben behajlítva található meg.

1. kép: kéztartások

Takács Miklós a fentebbi tézis hitelesítésére a IX–XI. századi bolgár uralodói központok – Pliska és Preslav – 14 temetőjének, 8 vidéki bolgár temetőnek, keleti keresztény térítés alatt álló terület – Macedónia és Dél-Szerbia – 8 temetőjé-

¹⁵ A magyar temetkezések vonatkozásában elsőként Török Gyula vetette fel a kéztartások jelentőségét, majd az ő felvetése nyomán kezdett el behatóbban foglalkozni e témával Szabó János Győző. Ő előbb az orans kéztartás kizárólagosságát hangsúlyozta, majd nézetét felülvizsgálva utóbb a többi kéztartással együtt vizsgálta a kora Árpád-kori temetkezésekben. Miután vele kapcsolatosan az orans kéztartás kizárólagos hangsúlyozása rögzült a köztudatban, így mai napig a magyar kutatók – tévesen – ezt tartják Szabó János Győző nézeteként, munkahipotéziseként számon. TÖRÖK GYULA: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. AH XXXIX. Budapest 1962.; SZABÓ JÁNOS GYŐZŐ: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. A temető leírása és rendellenes temetkezéseink párhuzamai. In: *Egri Múzeum Évkönyve* 14 (1976) 17–89.; SZABÓ 1983. 83–97.

A legtöbb problémát az orans kéztartás jelenti, hiszen egyszerűen a keresztbe tett kéztartás bármely vállfaja azonosítható az írott forrással, emellett az összekulcsolt, azaz imára kulcsolt kéznek is megfeleltethető. Az orans kéztartás hagyományosan a szétárt, még az Ószövétségben is megőrkített, imádkozó kéztartás. Ezzel azonban a temetkezésekben vállhoz visszahajlított karok nem azonosíthatók. Adódhat egyszer a karok elmozdulásából, ebben az esetben vagy mellen keresztbe tett karokról van szó és nem beszélhetünk orans tartásról, vagy nem köthetők – értelemszerűen – a kereszténységhez. Mindazonáltal számos képi ábrázolása ismert: hasonló, visszahajtott karokkal való ábrázolás megtalálható több Közép-Kelet-Európában előkerült ereklyetartó- és záránokkeresztben, melyek analógiának tekinthetők. РАДМИЦО ПЕТРОВИЋ: Речник византијских крстова. Београд 2001.; RÉVÉSZ ÉVA: A keleti kereszténység emlékei a 10–11. századi kárpát-medencei sírletelekben. Szakdolgozat. Szeged 2006. Kézirat. 46–71., I–IX. tábla

nek, valamint 5 horvát temetőnek¹⁶ a vizsgálatát végezte el, igen részletesen elemezve azon sírokat, ahol ismert volt az elhunytak karhelyzete. A két központ 3 temetőjében 100 %, 9 temetőjében 85 % fölötti e sírok aránya, a további kettőben 40 %, illetve 60 % az arányuk. A vidéki temetők esetében, ahol később indult meg a térítés, az arány 50–100 % közötti, a macedóniai és szerbiai temetőknél az arány 75–100 % közötti, míg a horvát temetők esetében ez az arány 28 %, 60 %, 78 % és kettő esetében 100%.¹⁷

Mivel a fentebb idézett írott forrásadat egy hosszabb életű szokásról tanúskodik, így 5 középkori, hosszú időn keresztül használatban lévő nagyobb sírszámú temetőt vizsgáltam meg¹⁸: a Pliska nyugati erődfalának déli szektor-beli IX–XII. századi temetőjét,¹⁹ Debnevo-Kaleto XII–XVII. századi temetőjét,²⁰ Preslav X–XIV. századi temetőjét,²¹ a hotnicai templom körüli XII–XIII. századi temetőt,²² a kokaljanei Urvič erőd-beli templom körüli XIII–XIV. századi temetőt²³ és Skravena

¹⁶ A horvát temetők esetében a keleti rítus jelenléte magyarázható avval, hogy Cirill és Metód folytattak – rövid ideig – térítő tevékenységet a területen, mivel a Pribina és Kocel szláv hercegsége kiterjedt az ő területekre is. Formális függőségük a frankoktól 878-ban szűnt meg, ekkor Zdeslav, a horvátok fejedelme a bizánci fennhatóságot választotta, akit hamarosan meggyilkoltak. Őt Branimir (879-892) követte, aki Szvetopolkkal együtt államát és magát a pápa védelme alá helyezte. Šišić, FERDINAND VON: *Geschichte der Kroaten*. I. Zagreb 1917. 97–100.; BOBA IMRE: *Morávia története új megvilágításban*. In: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. Szerk. PETROVICS ISTVÁN. METEM: Budapest 2005. 114–123. p.; BOBA IMRE: *Egyháztörténeti vázlatok a középkorból*. In: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. Szerk. PETROVICS ISTVÁN. METEM: Budapest 2005. 154–155.; H. TÓTH IMRE: *Cirill-Konstantin és Metód élete, működése. (Bevezetés a szláv kultúrtörténetbe)*. Szeged 1991.² 118–119.

¹⁷ Az összes temetkezésre vetítve a rezidenciák esetében az arány 11,29 %, a vidéki temetők esetében 15,02 %, a macedón és szerbiai temetők esetében 1,57 %, míg a horvát temetőknél 4,52 %.

TAKÁCS MIKLÓS: *Az ún. orans kéztartásról*. In: „*A halál árnyékának völgyében járok...*” *A középkori templom körüli temetők kutatása*. MNM 2003. május 13–16. Budapest 2003. 9–10., TAKÁCS MIKLÓS: *Egy vitatott kéztartásról*. In: „*A halál árnyékának völgyében járok...*” *A középkori templom körüli temetők kutatása. Opuscula Hungarica VI*. Budapest 2005. (továbbiakban: TAKÁCS 2005.) 85–101.

¹⁸ A anyaggyűjtésemhez és vizsgálataim befejezéséhez a 2005-ben a Szegedi Tudományegyetem Szláv Intézete és a Шуменски Университет „Епископ Константин Преславски” egyetemközi PhD kutatási ösztöndíj teremtett lehetőséget, melyet Bulgáriában – Shumenben – folytattam.

¹⁹ DONCEVA-PETKOVA, LJUDMILA: *Nekropol pri Juzsnija Sektor na Zapadnata Krepostna Stena na Pliska*. In: *Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов*. Sofia 1984. 181–191.

²⁰ ZAHAREV, IVAN: *Necropole médiévale au lieu Kaléto près du village Debnevo, département de Loveč*. In: *Археология* 1978/1. 37–47.

²¹ NEŠEVA, VALEVA: *Nécropole médiévale dans la ville intérieure de Preslav*. In: *Археология* 1979/2. 48–60.

²² ALEKSIEV, JORDAN: *Srednovekovna crkva u nekropol pri s. Hotnica, Velikotmovski okr.* In: *Археология* 1980/1. 44–56.

²³ Az erőd temetőjénél csak általános leírás található a temetkezésekben előforduló rítusokról, szokásokról. OVCAROV, DIMITAR: *L'église dans la forteresse „Uvrič” près du village Kokaljane, département Sofia*. In: *Археология* 1981/4. 50–60.

XII–XIII. századi temetőjét.²⁴ A vizsgált temetők esetében a keleti rítusú sírok aránya 85–100 % között mozog.²⁵

Mind Takács Miklós részletes vizsgálata, mind saját vizsgálataim Važarova nézetét igazolták. Takács Miklós így az alábbi következtetést vonta le: „Adataim megerősítik Važarova azon megfigyelését, miszerint a Kelet-Balkánon a felsőtesten különböző módon elhelyezett alkarok... ..az elhunyt kereszténységére utalnak”,²⁶ így kiindulópontjául, alapjául szolgálnak a kárpát-medencei korai magyar kereszténység vizsgálatához, melyet a X. századi temetők vonatkozásában nézek át az alábbiakban.

A temetőket – a teljesség igényével a mai magyar területek temetőit, de érintőlegesen a délvidéki, felvidéki és erdélyi temetőket is, – korszak szerinti bontásban vizsgáltam. Az első csoportot a már honfoglalás előtt is használatban lévő temetők alkotják, melyeket a X. században is használtak; a másodikban a biztosan X. század első felére datált temetők; a harmadik csoportot a X. század második felében használt temetők alkotják; a negyediket a X. század folyamán végig használatban lévő, illetve a közelebről meg nem határozott datálású X. századi temetők képezik; az ötödik csoportba a X. századtól kezdve, de azon túl is használatban lévő temetők képezik.

Ezen belül további két szempont szerint elemeztem még a leleteket. Az egyik szempont a Takács Miklós által felállított kéztartás-típusok szerinti csoportosítás és vizsgálat, megkülönböztetve a szimmetrikus és aszimmetrikus kéztartással való temetkezéseket. A másik szempont a nemek szerinti megoszlás vizsgálata volt a keleti rítusú temetkezések esetében.

A megvizsgált temetők közül 83 temetőben fordult elő a különböző keleti rítus szerinti kéztartással eltemetett halottak, ezek közül 39 temető teljesen feltárt, tehát számolhatunk a teljes sírszámmal. A 83 temető 622 sírjában fordult elő a keleti rítus: *176 férfi, 195 női, 11 fiatal (ebből: 1 fiatal lány), 75 gyermek (ebből: 4 fiúgyermek és 11 lánygyermek) és 165 ismeretlen nemű temetkezésnél, azaz az összes temetkezés 6,94 %-ában.*

²⁴ AGRE, DANIELA: Tumulus No 1 de la nécropole prés du village Skravena, région de Botevgrad. In: *Археология* 1990/3. 20–31.

²⁵ A pliskai IX–XII. századi temető 35 síros, ebből 10 temetkezésben nem értékelhető a karhelyzet, a többiben mind a rítus szerint helyezkedik el (100 %). Debnevo-Kaleto XII–XVII. századi temetője 142 síros, melyből 98 nem értékelhető karhelyzetű, a többi rítus szerint van elhelyezve (100 %). Preslavi X–XIV. századi temető 56 síros, ebből értékelhetetlen 34 temetkezés, 2 nem rítus szerinti, 20 pedig rítus szerint van elhelyezve (90,91 %). Hotnica XII–XIII. századi temetője 27 síros, melyek közül 4 temetkezésben értékelhetetlen a kéztartás, 3 sírban nem rítus szerinti, a többi 23 sírban azonban a rítus szerinti karhelyzet figyelhető meg (86,96 %). Kokaljane-Urvič erőd XIII–XIV. századi temetőjében a rítus és nem rítus szerinti temetkezések pontos adata nem ismert, mindössze a publikáció képanyaga mutatja a temetkezésekben a rítus jelenlétét. A skravenai XII–XIII. századi temető 56 síros, temetkezései közül 16 esetben értékelhetetlen a kéztartás, 1 sírban nem rítus szerinti, 39 sírban rítus szerinti kéztartás figyelhető meg (97,50 %).

²⁶ TAKÁCS 2005. 91.

A már X. század előttől használt temetők közül öt esetben lehet a keleti rítusú temetkezést megfigyelni. Közülük kettő teljesen feltárt temető. Kivételt Tornóc [Tornovec nad Vahom, Slo] képez, melyet még a XI. században is használtak. Ezek két csoportra oszlanak: kettő nyugat-dunántúli – Zalavár, Szombathely – és három felvidéki – Ondrohó [Ondrochov, Slo], Tardoskedd [Tvrdosovce, Slo], Tornóc – temető (2. térkép). Az összes temetkezés 4,89 %-ában, azaz 32 temetkezés esetében figyelhető meg. Jellemző a mellre hajlított karokkal vagy karral való temetkezés, de megtalálható a derékszögben behajlított karral és medencére hajlított karral temetkezés is. A női temetkezések száma jelentősen nagyobb.²⁷

A X. század első felére datált temetők közül mindössze három temető – Algyő, Bodrogszerdahely és Halimba I. periódusa – 59 temetkezése esetében fordul elő, azaz az összes temetkezés 22,87 %-ában. A háromból kettő temető teljesen feltárt. Domináns a derékszögben behajlított karokkal vagy karral temetkezés, emellett mellre hajlított karral temetkeztek, illetve itt jelenik meg a kárpát-medencei temetkezésekben először az orans kéztartással való temetkezés. A nemek tekintetében megfordul az arány, a férfisírok száma a női sírokénak többszöröse, de megnő a gyereksírok száma. Területileg nagy szóródást mutatnak, hiszen egy felvidéki, egy dunántúli és egy dél-alföldi temető tartozik ide (2. térkép).²⁸

A X. század 2. feléből származó hét temető 14 temetkezésénél fordul elő, azaz 4,76 %-ában. Közülük egyik temető sem teljesen feltárt. Jellemző a mellre és a derékszögben hajlított karokkal temetkezés, de megtalálható a vállhoz és medencére hajlított karokkal temetkezés is. A nemek szerinti megoszlás kiegyenlített. Területileg váltás történik, mindegyik temető az Alföldön található (2. térkép).²⁹

A X. század folyamán használt 44 temetőnek 160 temetkezésében található meg a rítus, azaz az összes temetkezés 8,72 %-ában. Ezen temetők közül 19 teljesen feltárt. A kéztartások tekintetében megfigyelhető, hogy a legjelentősebb számban a szimmetrikus kéztartások találhatók meg, de az aszimmetrikus kéztartás is jelen van. A női temetkezések másfélszer gyakoribbak mint a férfiak, emellett azonban jelentősen megnőtt a fiatal és gyermeksírok száma is. Területileg az egész Kárpát-medencében megtalálhatók az ezen típusú temetkezések (2. térkép). Azonban csak négy temető van pontosan datálva a honfoglalástól a század végéig terjedően.³⁰

²⁷ A kéztartások szerint: mellre hajlított karok 11, illetve egyik kar 12, derékszögben behajlított karok 4, illetve kar 2, medencére hajlított karok 3 temetkezésben voltak megfigyelhetők. Nemek megoszlása szerint: férfi 5, nő 13, gyermek 1 és ismeretlen nemű felnőtt 13 sírban fordult elő.

²⁸ A kéztartások szerint: orans kéztartás 6, mellre hajlított karok 5, illetve egyik kar 15, derékszögben behajlított karok 19, illetve kar 14 sírban voltak megfigyelhetők. Nemek megoszlása szerint: férfi 32, nő 17, gyermek 9 és ismeretlen nemű felnőtt 1 sírban fordult elő.

²⁹ A kéztartások szerint: vállhoz hajlított kar 2, mellre hajlított karok 4, illetve egyik kar 3, derékszögben behajlított karok 3, medencére hajlított karok 2 sírban voltak megfigyelhetők. Nemek megoszlása szerint: férfi 2, nő 2 és ismeretlen nemű felnőtt 10 sírban fordult elő.

³⁰ A kéztartások szerint: orans kéztartás 9, illetve vállhoz hajlított kar 16, mellre hajlított karok 24, illetve egyik kar 17, derékszögben behajlított karok 33, illetve kar 29, medencére hajlított karok 24

A X. századtól és azon túl is használt temetők közül 32 temető 357 sírjában fordul elő, a temetkezések 6,46 %-ában. Ebből 18 temető van teljesen feltárva. A temetők az egész Kárpát-medence területén megtalálhatók (2. térkép). Miként az előző csoportnál, itt is jellemző a szimmetrikus kéztartások nagyobb száma az aszimmetrikussal szemben. A nemek aránya kiegyenlített, a női sírok száma csekély mértékben magasabb, ugyanakkor a gyermeksírok aránya jelentősen növekedett.³¹

Összegzés

A legelső csoport temetői, azaz a IX–X. században használt temetők megléte a kontinuitást mutatja, a Cirill és Metód nevével fémjelzett térítések hatása vélelmezhető mögöttük.³²

A X. század 1. felében használt temetők kisebb hányada található a magyarok szállásterületén belül (Karos, Algyő, Eger). Ez arra utalhat, hogy a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok mellett folyt keleti térítő tevékenység eredményeképpen vagy a már őshazában folyó térítések következtében megkeresztelkedtek temetkezéseivel állunk szemben. A szállásterületen kívül tovább terjedt a kereszténység, vagy folytak térítések, hiszen a hatalmi szféra újabb pontjain is megjelenik a rítus.

A X. század 2. felében újonnan megjelenő keleti rítusú temetkezések a Tisza mentén található, Miskolc és Bakonyszeg kivételével. A X. századi temetkezések nagyobb számban a Tiszántúlon, elsősorban a Dél-Alföldön (Csongrád, Békés és Hajdú-Bihar megye) sűrűsödnek. Ez a X. század után használatban maradt temetőkre is jellemző, ami arra utal, hogy a keleti térítés tevékenységi szférája itt helyezkedett el.

sírban voltak megfigyelhetők, míg a rítus szerinti kéztartás ténye 8 sírból ismert. Nemek megoszlása szerint: férfi 44, nő 61, fiatal 6, gyermek 18 és ismeretlen nemű felnőtt 31 sírban fordult elő.

³¹ A kéztartások szerint: orans kéztartás 11, illetve vállhoz hajlított kar 40, mellre hajlított karok 53, illetve egyik kar 54, derékszögben behajlított karok 47, illetve kar 52, medencére hajlított karok 38 sírban voltak megfigyelhetők, míg a rítus szerinti kéztartás ténye 62 sírból ismert. Nemek megoszlása szerint: férfi 93, nő 102, fiatal 5, gyermek 47 és ismeretlen nemű felnőtt 110 sírban fordult elő.

³² Bár Metód, mielőtt megkapta volna érseki kinevezését Rómában a pápától, hittanok (dogmatikai) szempontból megvizsgálták hithűségét. Erről a legendája is beszámol. Ez a nyugati kereszténység tanainak terjesztését jelenti tehát. Azonban Metód egy keleti rítusú szerzetes volt, aki hittétel szempontjából Róma számára is elfogadható volt, de szokásaiban keleti, bizánci. És e szempontból, amit terjesztett, hitelesen terjeszthetett, azok csak a keleti szokások lehettek. Mindemellett nem szabad megfeledkezni arról, hogy ebben a korszakban még kevéssé a tanokban (Filioque), inkább a szokásokban, a rítusban (nagybőjt kezdete, szentkultusz, szerzetesség, ikonok tisztelete, liturgikus szokások, temetkezési szokások) fogható meg a kelet és nyugat közti különbség, hiszen még megvolt az egység, ha inagtagon is (pl. Fótiusz-féle skizma). F. KOVÁCS PIROSKA: Pannóniai legendák: Cirill és Metód szláv apostolok élete. Bratislava 1978. 91–95.; JEDIN, HERBERT: Handbuch der Kirchengeschichte. 3. Band: Die mittelalterliche Kirche. 1. Halbband: Vom kirchlichen Frühmittelalter bis zum gregorianischen Reform. Herder: Freiburg – Basel – Wien 1966. 198–218.; ADRIÁNYI GÁBOR: Az egyháztörténet kézikönyve. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae IV. München 1975. 108–110.; TÖRÖK JÓZSEF: A egyház története a korai középkorban (590–1073). Budapest 1984. 207–216.; FARKAS ZOLTÁN: Az 1054-es egyházszakadás bizánci háttere. In: *Vigília* 65 (2000) 814–823.

A X. században használt temetők, – melyekben előfordul a keleti rítusú temetkezési szokás –, együttes elhelyezkedését figyelembe véve Hierotheosz püspök által megkezdett és utódai³³ által a XI. században is tovább folyó bizánci térítés erre a területre lokalizálható, azaz a keleti térítés tevékenységi szférája itt helyezkedett el. Emellett ehelyütt feltételezhető az azon törzsek szállásterületei, melyeknél a X. század közepétől a keleti térítés folyt.

A temetkezések jelzik mind a kontinuitást, mind a század első felében folyó eseti térítéseket vagy kisszámú, már keresztény népesség meglétét mutatják, illetve a század második felében meginduló térítésekre is utalnak. Természetesen nem lehet egyértelműen keleti kereszténynek minősíteni az összes e rítust mutató temetkezéseket, számolnunk kell egyéb esetekkel, mint pl. a rítus, a szokás átvétele a honfoglalást megért népektől vagy a behurcolt hadifoglgyoktól.³⁴

Ezt a képet a X. századi délvidéki, erdélyi és felvidéki temetőkre, valamint a XI. századi temetkezésekre irányuló további vizsgálatok feltehetően árnyalni fogják, pontosabbá teszik.

³³ Ennek bizonyítékai: 1) a *bizánci püspöki pecsétek* – Antonios, Theophylaktos és Demetrios, Turkia püspökei (LAURENT, VITALIEN: *Le corpus des sceaux de l'Empire Byzantin. V. L'église.* Paris 1963. 346–347., 472–473. sz. pecsétek; LAURENT, VITALIEN: *Le corpus des sceaux de l'Empire Byzantin. V.2. L'église.* Paris 1965. 441., 1611. sz. pecsét); 2) egy *metropólia jegyzék*, melyen Johannes, Turkia metropolitája szerepel, aki 1028. januárjában részt vett az Alexiosz Sztuditész patriarcha elnöklete alatt lezajlott konstantinápolyi zsinaton: a) athosi Dioniszziu-monostor 120. számú kódexe [701–703^v], b) codex Parisinus graecus 78. számú manuscriptuma [f. 255^v–263] (BAÁN ISTVÁN: „Turkia metropolitája”. In: *Századok* 129 (1995) (továbbiakban: BAÁN 1995.) 1167–1170.); 3) egy *püspöklista-kiegészítés*, melyben a konstantinápolyi patriarcha alá tartozó metropoliták jegyzékében 60. helyen Turkia metropolitája szerepel: Athos-hegyi Esphigmenu-monostor 131. kódexe 61. lapjának rectóján és versóján olvasható (DARROUZES, JEAN: *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes. Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin.* Tome I. Paris 1981.; BAÁN 1995. 1167–1170.); 4) sővényházi – ópusztaszeri – bizánci típusú *Tau pástortob* is feltételezen ide sorolható (TROGMAYER OTTÓ: *Szer monostorától Ópusztaszerig.* Budapest 1980. 35–37.; TROGMAYER OTTÓ: „...ott ejték meg a szerét az ország egész dolgának...” In: *Ópusztaszer.* Szerk. KONCZ JÁNOS – SIMON ISTVÁN – BERECZ JÁNOS. Budapest 1988. 44–46.; TROGMAYER OTTÓ: „Messze látó hegy gyanánt szolgált...”: *Szer monostor templomának építéstörténete.* Szeged 1998. 62–67.; PIRIGYI ISTVÁN: *A görögkatolikus magyarság története.* Nyíregyháza 1982. 20.)

³⁴ Itt kell megjegyezni, hogy bár nagymértékben elősegítené a kereszténység honfoglalás kori kutatását az etnikum meghatározása, azonban a rendelkezésre álló források ezt nem teszik lehetővé, nem szolgálnak hozzá elégséges adattal. Pl. kabarokkal kapcsolatban: „régészeti emlékműanyaguk éppen azt példázza, hogy amikor a bizánci császár nevezetes sorait írta, a két népesség anyagi műveltségét bizonyára már a jószemű idegen sem tudta volna csalhatatlanul felismerni”. Fodor István: *Néhány régészeti észrevétel a kabar-kérdésről.* In: *Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Folklor és Etnográfia* 24. Szerk. NÉMETH PÉTER. Debrecen 1986. 110.

- IX./XI. század
- X. század 1. fele
- X. század 2. fele
- X. század
- ◊ X./XI./XII. század

2. térkép: IX–XI. századi temetők